

u religijska shvaćanja bosanskih krstjana (v. o tom opširnije: H. Kuna, *Bosanska srednjovjekovna književnost i njen jezik prema srpskoslavenskoj i hrvatskoj glagoljskoj književnosti*. MSC, Naučni sastanak u Vukove dane, br. 8, Beograd, 1982, sv. 1).

Autori u opisu ovog rukopisa naznačuju, također, da je pismo "sitna bosanska poluuncijala bez dijakritičkih znakova", pa iako je konstatirana ikavska zamjena jata, smatra se da je jezik srpskoslavenski. U vezi s iluminacijom obrađivač utvrđuje da tekstu svakog evanđelja prethode simboli evanđelista, a ne njihovi likovi, te na temelju toga vidi "utjecaj bogumilstva", što zapravo nimalo ne pomaže pri određivanju spomenika. Naime formulacija koja kaže da je spomenik pisan crkvenoslavenskim srpske redakcije, s nekim bosanskim značajkama, uz spominjanje bogumilskog utjecaja u iluminaciji više zamračuje nego što određuje karakter i pripadnost spomenika određenom krugu, s obzirom i na unutarnju proturječnost ovih zaključaka. *Očigledno je, naime, da bosanski kodeksi pripadaju posebnoj crkvi i posebnom kulturnom krugu*, sa svojim izraženim jezičnim i ortografskim specifičnostima, tako da je zbog svega toga potrebno ovaj spomenik, kao i niz drugih pisanih u Bosni u periodu od XIII. do kraja XV. st., svrstati u posebnu bosansku redakciju, čime se izbjegavaju sve nedoumice o pravom karakteru spomenika, koji pripadaju, još jednom naglašavamo, i drugoj kulturi i drugoj crkvi.

No, uza sve primjedbe koje je nužno učiniti u pogledu klasifikacije i identifikacije nekih tekstova, ostaje ovaj *Katalog* veliki doprinos slavistici i nezaobilazan izvor informacija, koji svjedoči i o izuzetnu trudu i požrtvovnu angažmanu njegovih autora.

HERTA KUNA

THORVI ECKHARDT, *Azbuka: Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie*, Böhlau Verlag, Wien - Köln 1989, XII + 197 str.

To je habilitacija Thorvi Eckhardt iz 1968. godine koju su deset godina iza autoričine smrti objavili njezini učenici i suradnici iz Instituta za istočnoeuropska i jugoistočnoeuropska istraživanja Bečkog sveučilišta. Tekst je za tisak priredio Max Demeter Peyfuss, predgovor je napisao Walter Leitsch, a pogovor Christian Hannick.

Walter Leitsch govori o autorici i njezinu djelu, objašnjava neobičnu sudbinu knjige, kako je i zašto objavljena i što je promijenjeno u izvorniku.

Knjiga sadrži slovnu tablicu s uglasom i oblom glagoljicom, starom i suvremenom ćirilicom, s brojnom vrijednošću za oba pisma, s imenima slova i transliteracijom, a potom slijedi autoričin predgovor.

Knjiga je podijeljena na osam poglavlja. U uvodu se govori o određivanju paleografije i njezina predmeta, o osobitosti slavenske paleografije, a zatim o građi i kriterijima za odabir ilustracija.

Drugo se poglavlje bavi pitanjem prvenstva između glagoljice i ćirilice. Autorica iznosi povijest problema od Dobnera i Dobrovskog do naših dana. Ističe tri zvjezdana trenutka u tom razdoblju: 1. kad je Dobner posumnjao u tradicionalnu predaju prema kojoj je autor glagoljice sv. Jeronim, a ćirilice sv. Ćiril, 2. kad, poslije otkrića Praških listića, Šafařík mijenja mišljenje i prihvaća prioritet glagoljice i 3. kad je Durnovo pokazao da je ćirilično **w** izvedeno od glagoljskog, a ne obratno. Autorica se priklanja onima koji drže sigurnim Ćirilovo autorstvo glagoljice.

Treće je poglavlje posvećeno postanku i razvoju glagoljice. U svezi s postankom razmatraju se iduća pitanja: koje je godine pismo stvoreno, kako je stvoreno, je li izvorno ostvarenje ili je postalo ugledanjem na druga pisma. Autorica daje kratak pregled povijesti problema ostavljajući ih otvorenima. Nespornom drži činjenicu da je Ćiril svoje pismo želio svjesno stilizirati. Nakon toga prati dalji razvoj i širenje glagoljice prikazujući ukratko i povijest hrvatskog glagolizma, teritorijalni opseg glagoljice u hrvatskoj i razvoj pisma. Na str. 46-47 donosi uzorke glagoljskog pisma koji pokazuju njegov razvoj od 11. (Zografsko evanđelje) do 16. st. (Dijalozi Grgura pape, Arhiv HAZU VII 70).

Poglavljia IV. - VII. prikazuju razvoj ćirilice. U četvrtom se poglavlju govori najprije o prvotnom razdoblju izgradnje i stabilizacije ćirilice u najstarijim epigrafskim spomenicima, a zatim o ustavu i poluustavu. Obrazlaže značenje i postanak naziva *ustav* i *poluustav* i prati razvoj ustavne ćirilice na južnoslavenskom tlu (gdje se ustav mijenja pod utjecajem kancelarijskog pisma) i u Rusiji (gdje cvate kaligrafski ustav). I poluustav koji se razvio iz ustava ima različitu sudbinu u Rusiji i kod Južnih Slavena. U Rusiji se poluustav razvio izravno iz ustava, a na južnoslavenskom području pod utjecajem kancelarijskog pisma iz kojega se preuzimaju novi slovni oblici. Autorica prati razvoj obaju pisama sve do polukurziva i srpske bastarde. U tom bih poglavlju istaknuo metodički razrađen primjer paleografskog opisa Novgorodskog pergamentnog ljetopisa u kojemu autorica pokazuje metodiku identificiranja pisara i opisa pojedinih slova kod svakog pisara upozoravajući pri tome koja su obilježja važna za datiranje, a koja ne.

Peto je poglavlje o brzopisu koji se u 15. st. razvio iz poluustava i o kurzivu. Autorica donosi mnogo primjera skoropisa i kurziva kako bi se mogle usporediti i vidjeti razlike u izgledu i tipu slova. Osnovna su obilježja brzopisa jasnost i nejednoznačnost slovničkih oblika: sve su linije slova jasno napisane i vidljive, ali nije jasno koje slovo prikazuju, jer se više slova može jednako pisati. Poglavlje završava (str. 94-95) tabelarnim pregledom cjelokupnog razvoja ćirilice.

U šestom se poglavlju govori o zapadnoj ćirilici, njezinim osobitostima (upotreba đerva, upotreba jata za *ja* i slične osobitosti povezane s glagoljicom) i značenju za slavensku paleografiju: 1. na području zapadne ćirilice razvilo se

prvo kancelarijsko pismo koje je utjecalo na promjenu ustavnog pisma, 2. istraživanje tog pisma omogućilo je stvaranje metodološki upotrebljive nomenklature koja je prije toga bila kaotična i 3. na tom se području razvio poseban regionalni oblik ćirilice poznat kao bosančica. Bosančica je u knjizi samo spomenuta. Izvornik habilitacije sadrži posebno poglavlje o bosančici, ali su ga priređivači izostavili jer ga je autorica još za života objavila.

Sedmo je poglavlje neuobičajeno u paleografskim priručnicima jer govori o majuskuli i vjazu. Vjaz se kao pojava obrađivao u priručnicima, ali se o majuskuli ili uopće ne govori ili se govori samo usput u poglavlju o ornamentici i inicijalima. Kao naziv, majuskula je relativan pojam koji je smislen samo u odnosu na minuskulu. Treba razlučiti strukturnu i funkcionalnu majuskulu. Ustav je na primjer strukturna majuskula koja nije funkcionalna. Zanimljiva je autoričina tvrdnja da vjaz nije postao samo zbog dekorativnosti, već u prvom redu zbog praktičnih razloga: da bi se naslov mogao lakše obuhvatiti jednim pogledom.

Osmo je poglavlje ilustrativno i sadrži šesnaest tablica teksta iz glagoljskih i ćirilskih spomenika. Autorica je izabrala samo spomenike koji su točno datirani i koji nisu drugdje objavljeni. Pri izboru materijala vodila je računa da tekstovi budu pogodni za vježbu (ćitanja) i sadržajno različiti kako bi bili zanimljiviji. Težište je stavila na mlađe spomenike opravdavajući to idućim razlozima: 1. starije je pismo lakše čitljivo i zato je mlađe bolje za studentske vježbe, 2. stariji su spomenici rjeđi i stoga većinom već obrađeni i drugdje prikazani i 3. i ćirilica i glagoljica u početnom stadiju govore vrlo malo o duhovnoj i kulturnoj sposobnosti Slavena, jer ni jedno ni drugo pismo nije izvorno slavensko kolektivno ostvarenje. To se vidi tek u kasnijim oblicima.

Na kraju je karta koja na primjeru slova V prikazuje širenje i rasprostranjenost pismovnih (slovnih) oblika obaju pisama. Kartu su izradili autorica i A. Moritsch.

U bibliografsko kritičkom pogovoru Christian Hannick u bilješkama uz pojedine stranice autoričina teksta upućuje na noviju literaturu (objavljenu nakon postanka knjige u posljednjih dvadeset godina) o pojedinim problemima i osobama koje autorica spominje i obrađuje na toj stranici. Svrha je pogovora da čitatelja uputi na literaturu koja će mu omogućiti spoznaju vrijednosti autoričinih postignuća i njihovu dopunu novim spoznajama gdje je to potrebno. Unatoč tomu što je autor težio najvećoj mogućoj sažetosti, propustom ipak držim da u bilješci uz str. 12. u popisu kataloga ćirilskih i glagoljskih zbirki nije naveo katalog Vj. Štefanića: *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, jer je Akademijina zbirka najveće nalazište glagoljskih rukopisa u svijetu.

Činjenica da je knjiga napisana prije više od dvadeset godina ne umanjuje, već povećava njezinu vrijednost, jer su mnogi rezultati i ideje i danas aktualni. Paleografski su priručnici tako rijetki da je pojava svakoga već sama po sebi značajna, a osobito ako su tako dobri kao ovaj. Važnost je knjige i u tome da je to prvi prikaz slavenske paleografije na njemačkom govornom području i prvi

rad te vrste od jednog neistočnoeuropskog i neslavenskog autora uopće, što je prednost, jer autorica nije, kao mnogi slavenski autori, zavedena nacionalnim osjećajem i bliskošću svojega materijala. Veća distanca prema gradi i problemima omogućuje joj nepristrano prosuđivanje spornih pitanja i sagledavanje pojava u širem i objektivnijem svjetlu. Dosadašnji su se slavenski paleografski priručnici ograničavali na jedno pismo (samo glagoljica ili samo ćirilica) ili još uže na jedan njegov pojavni lik, na ograničeno vremensko razdoblje ili zemljopisni prostor. Stoga velikom vrijednošću knjige smatram to da su na jednom mjestu obrađena oba slavenska pisma u svim svojim oblicima. To je autorici omogućilo uočavanje razvojnih sličnosti i razlika među pismima i među njihovim inačicama i povezivanje činjenica koje su ranije promatrane izdvojeno. Na primjer, autorica sjajno povezuje iste razvojne tendencije glagoljskog pisma u Praškim listićima i u Hrvatskoj (naglašenost vertikala i pravokutnih lomova) sa zapadnim načinom zarezivanja pera. Upravo autoričina moć povezivanja različitih činjenica i uspostavljanja uzročne veze među njima daje knjizi dodatnu vrijednost. Šteta je što su priređivači izostavili poglavlje o bosančici, jer bi s njime prikaz slavenskih pisama bio potpun. Vrijednost knjige povećavaju i brojne ilustracije: 87 slika u tekstu i 16 tablica na kraju, od čega je najveći dio iz ranije neobjavljenih spomenika. Treba istaknuti i metodičku stranu knjige, jer ona ne upoznaje čitatelja samo s činjenicama, već i s metodologijom paleografskog opisa.

U knjizi je (osobito iz hrvatskoga kuta) očit nerazmjer u zastupljenosti ćirilice i glagoljice. Razvoj ćirilice prikazan je u četiri poglavlja, a glagoljice u jednom poglavlju na samo 18 stranica. Od 87 slika u tekstu, glagoljica je samo na šest, a od šesnaest tablica na kraju samo su tri s glagoljicom. Razvoj glagoljice i povijest glagolizma prikazana je u grubim crtama, dok je opis ćirilice detaljniji i konkretniji. Čini se da je razlog tomu u prilagođavanju čitatelju, prosječnom njemačkom studentu slavistike kojemu će ćirilica tijekom studija (i poslije) biti potrebna, a dobro je da sazna najvažnije podatke i o glagoljici.

MILAN MIHALJEVIĆ

LESZEK MOSZYŃSKI, Język kodeksu zografskiego. Część I. Imię nazywające (rzeczownik). PAN, Monografie Sławistyczne 31, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1975, 285 s; Część II. Imię określające i zastępcze (przymiotnik, liczebnik, zaimek). PAN, Monografie Sławistyczne 52, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1990, 280 s.

Zbog važnoga mjesta koje Zografsko evanđelje zauzima u korpusu staroslavenskih kanonskih spomenika, napose s obzirom na njegove arhaične jezične